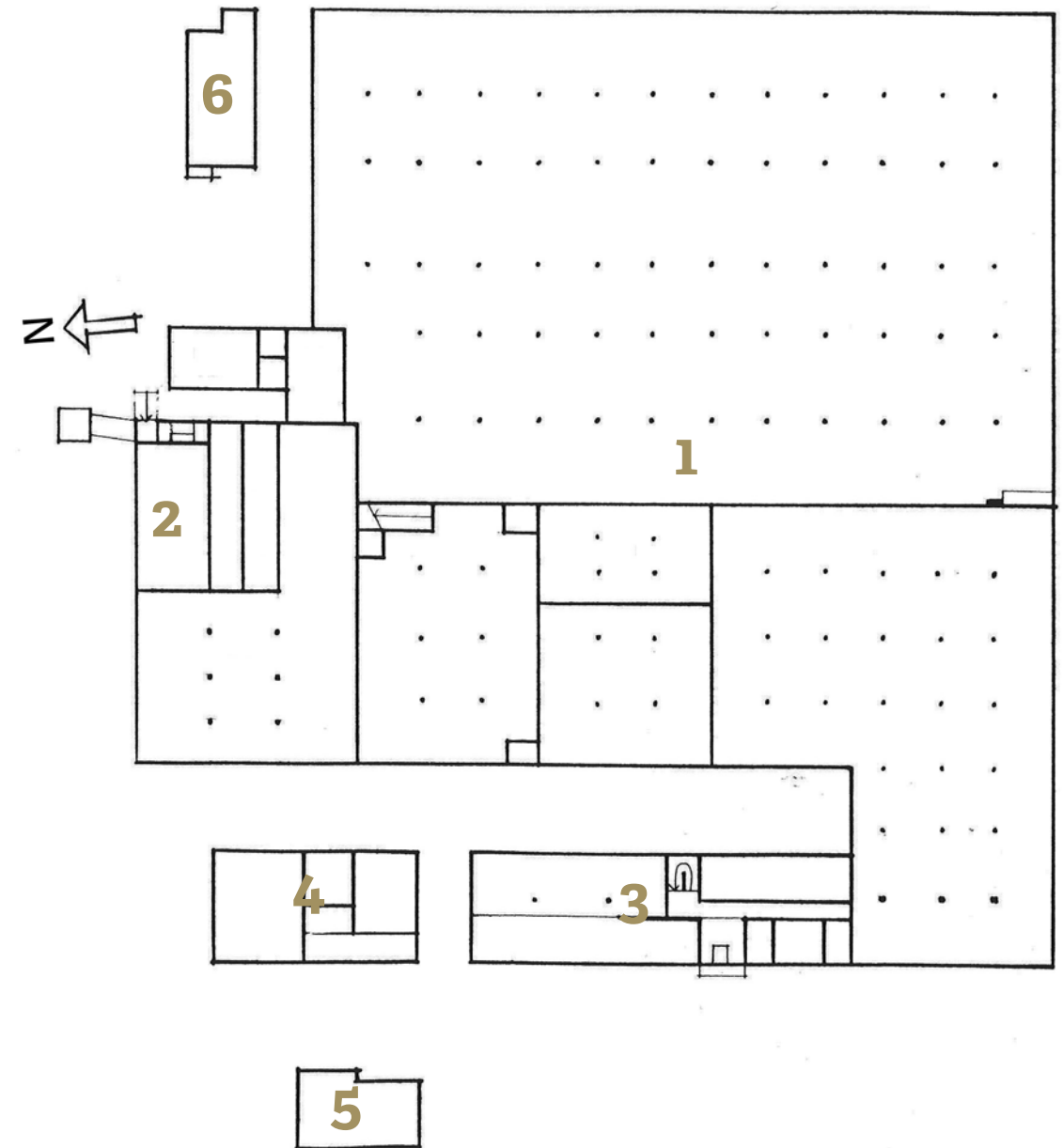

Skandinaviska textilfabriken

Renen 13, Varbergs stad och kommun | ANTIKVARISK FÖRUNDERSÖKNING

KULTURMILJÖ
HALLAND

Översiktskarta över miljön som den såg ut 1962, från Margareta Gunnarssons projekt för Teater Halland. Till vänster miljöerna exteriört idag.

1 Fabriken, 2 Pannbyggnaden, 3 Kontorsbyggnaden, 4 Magasinet, 5 Disponentvillan, 6 Portvaktstugan

Författare: Björn Ahnlund, Dennis Axelsson, Britt-Marie Lennartsson
 Fotografier: Björn Ahnlund, Dennis Axelsson, Britt-Marie Lennartsson
 Omslagsbild: Fabriksbyggnaden fotograferad från väster.
 Layout: Anders Andersson
 Utförd av: Kulturmiljö Halland
 Diarienummer: 2015-55
 Beställare: Varbergs kommun, Samhällsutvecklingskontoret
 Tryck: KB Media, Halmstad

Postadress: Bastionsgatan 3 | 302 43 Halmstad | Tel: 035-19 26 00
 E-post: kansli@kulturmiljohalland.se | Hemsida: www.kulturmiljohalland.se

Innehåll

Sammanfattning.....	4
Inledning.....	5
Beskrivning och karaktäristik.....	5
Närmiljö.....	5
Fabriksområdet i kv Renen - överblick.....	6
Byggnader och byggnadsdelar.....	8
1. Fabriksbyggnaden.....	8
2.Pannbyggnaden.....	11
3. Kontorsbyggnaden.....	12
4. Magasinet.....	14
5. Disponentvillan	15
6. Portvaktstugan	17
Historik.....	19
Skandinaviska Textils AB 1896-1908.....	19
Varbergs Yllefabriks AB 1908-1912.....	22
Malmö Yllefabriks AB 1915-1962.....	22
SWEDA (Svenska Dataregister AB) 1962-1975	23
Husqvarna 1975-1979.....	24
Caprinus AB 1979-1982.....	24
Diverse verksamheter 1983-2015.....	24
Hallandsmodellen.....	25
Kulturhistoriskt värde.....	25
Skyddsstatus	25
Kulturhistorisk värdeanalys	25
Antikvarisk bedömning och riktlinjer	27
Hur går vi vidare?	28
Källor.....	29
Litteratur.....	29
Övrigt.....	29

Sammanfattning

Före detta Skandinaviska Textilfabriken ligger i Kv. Renen strax norr om Varbergs gamla stadskärna, i en gränzon mellan stadsbebyggelse och glesare villabebyggelse. Skandinaviska Textils AB grundades 1896-97 av bland andra Hugo Gerlach (1854-1907). Han hade stor inverkan på utvecklingen i Varbergs stad kring sekelskiftet 1900. Genom sina många styrelseposter inom politik och föreningsliv, samt även genom privata initiativ drev han igenom bland annat att elektrifiering och rinnande vatten drogs in i staden, samt att flera än idag viktiga byggnader uppfördes. Ett av hans största verk var dock Skandinaviska Textils AB, en anläggning som för sin tid stod för det mest moderna inom arkitektur, material och byggnadsmetoder. Viktiga faktorer för fabriksbyggnaden var den lätta konstruktionen med prefabricerade element, ljusinsläpp, minimerad brandrisk, samt det arkitektoniska uttrycket. Arkitekturen skulle utstråla modernitet samtidigt som den uttryckte gedigen grund och stabilitet med stildrag hämtade från slott och borgar. Fabriken blev en av stadens största arbetsplatser och bidrog därmed till inflyttning och att staden växte.

Ett starkt framträdande karaktärsdrag än idag är de olika typer av tegelmurar, som avgränsar stora delar av anläggningen och skapar en sluten karaktär. Västra delen av området har en annan och öppnare karaktär med växtlighet framför fasaderna. Fabriksbyggnadens sågtandstak är mycket utmärkande och syns särskilt tydligt från Östra Långgatan där man kan se den karaktäristiska takprofilen med de långsträckta fönsterbanden sticka upp ovanför murkrönet. Sågtandstakkonstruktionen utgör ett av de mest karakteristiska och speciella inslagen i hela anläggningen och är därtill till största del i bevarat ursprungligt utförande.

Kontorsbyggnaden från 1896 och lagerbyggnaden från 1908 är fabriksområdets representativa fasader mot väster. Den förra är kraftigt ombyggd invändigt medan lagerbyggnaden har delvis bevarad interiör, ända från textilepoken. Disponentbostaden och portvaktstugan uppfördes 1939 i en gemensam, stilfull funktionalistisk tegelarkitektur som är välbevarad exteriört. Portvaktstugans torn har sedan byggnadstiden utgjort en symbol för hela anläggningen.

1962 upphörde textilproduktionen i anläggningen, som sedan dess, inom samma väggar, rymt en rad verksamheter vilka sysselsatt generationer av Varbergsbor; SWEDA (Svenska Dataregister AB) 1962-1975, Husqvarna 1975-1979, Caprinus AB 1979-1982 och diverse verksamheter 1983-2015.

Kulturhistoriska värden i byggnaderna:

1. Fabriken: De stora sågtandstaken, konstruktionen med gjutjärnspelare och balkar som bär upp takstolar i trä, rader av spröjsade fönster som släpper in norrljus, tegelmurar från olika tider.
2. Pannbyggnaden: välbevarad interiör från 1940-talet.
3. Kontorsbyggnaden: välbevarad arkitektur från 1896-97, dvs exteriören. Planlösningen med rum längs en genomgående korridor. Trapphallen från ombyggnad 1962 har vissa värden. Ett fåtal detaljer interiört från ursprungstiden, såsom ventiler, baktrappan.
4. Magasinet: välbevarad arkitektur från 1908, det vill säga exteriören. Interiört finns delvis planlösning, trægolv, inredning på vinden från den ursprungliga textilperioden. Väggen med skotthål från Caprinustiden.
5. Disponentvillan: välbevarad arkitektur i funktionalistisk stil från 1939. Planlösning och ett antal detaljer i interiören såsom parkettgolv, öppna spisar, trappan, dörrar i källaren.
6. Portvaktstugan: välbevarad arkitektur i funktionalistisk stil från 1939 och påbyggnad i samma stil från 1948, tornet och fönsterpartiet mot öster, det vill säga exteriören. Ett fåtal detaljer i interiören såsom trappan, till lägenheten, äldre spegeldörrar.

Övergripande värden: hela anläggningen har industrihistoriska, byggnadsteknikhistoriska, byggnadshistoriska, arkitektoniska värden. Här finns miljöskapande värden för stadsmiljön. Värdefullt

är murarna runt anläggningen, parken/fruktträdgården framför kontoret med stenlagd gång fram till entrén. Att anläggningen är välbevarad i betydelsen i stort oförändrad med tydliga årsringar vilka fogats till helheten ger ett autenticitetsvärde.

Icke materiella värden knutna till anläggningen: Kontinuitetsvärden, symbolvärden, identitetsvärden, personhistoriskt värde, social- och samhällshistoriska värden.

Det är vår bedömning i nuläget att stora delar av de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna och partierna går att bevara, restaurera och renovera, samt ges nya funktioner.

Sammanfattning av några riktlinjer för den fortsatta processen:

- Ett bevarande av anläggningen, till så stora delar som möjligt, bör vara utgångspunkten.
- Bevarade delar bör renoveras, främst exteriört, men kan fyllas och anpassas till nya funktioner.
- När det gäller takkonstruktionen i fabriksbyggnaden bör man undersöka möjligheten att demontera de delar som kan komma att beröras för att i ett senare skede återställa dessa.
- Det bör finnas ett nära samarbete och diskussion mellan antikvarisk kompetens och andra viktiga aktörer för att samordna sanering med bevarande, och på sikt fortsatt utveckling av miljön.
- Byggnader/byggnadsdelar som inte kan bevaras bör dokumenteras. Omfattningen av detta får bedömas från byggnad till byggnad.
- Eventuella nya byggnader och ändringar av byggnader bör anpassas till den kulturhistoriska miljön.

Att förvalta och bedriva verksamheter i byggnader och lokaler som besitter värden likt de som finns i Skandinaviska Textilfabriken ger mervärden både till verksamheterna och till staden. Det finns många exempel på detta både i och utanför Sverige.

Det gamla kvartersnamnet vittnar om fabriken ursprungliga funktion.

Inledning

I samband med de utredningar angående sanering av förgiftad jord och berggrund som genomförts på fastigheten Renen 13 har det framkommit att den kulturhistoriskt värdefulla industribebyggelsen på fastigheten är rivningshotad, då denna delvis ligger ovanpå den kontaminerade marken.

Byggnaderna på fastigheten uppfördes för Skandinaviska Textilfabriks AB med början 1897. Textilindustriepoken varade in på 1960-talet då annan industriverksamhet övertog. Under senare decennier har byggnaderna hyrts ut till småföretag och annan verksamhet. Idag står lokalerna i huvudsak tomma. Ett tilltagande förfall kan därvid konstateras i den stora fabriksbyggnaden.

Skandinaviska textilfabriken är sedan länge uppmärksammas såsom ett kulturhistoriskt värdefullt objekt i bevarandeprogram och andra utredningar, senast i Inventering av kulturhistorisk värdefull bebyggelse för Varbergs kommun 2009 där bebyggelsen har högsta bevarandeklass – Klass A, motsvarande byggnadsminnesklass.

Anläggningen går under flera olika namn. Idag används ofta "Caprinus" som benämning, trots att denna epok endast varade en mycket kort period. De längre epokerna Malmö Yllefabriks AB respektive SWEDA lever i viss mån kvar som benämningar. Därtill är det nuvarande kvartersnamnet "Renen" även förekom-

mande, även om den gamla skylten med det betydligt mer talande "Kv Vävaren", fortfarande sitter uppsatt. Vi har i detta arbete företrädesvis använt oss av benämningen "Skandinaviska textilfabriken", eller "Skandinaviska Textilfabriks AB", vilket var namnet på den ursprungliga verksamheten, och den tid från de främsta kulturhistoriska värdena utgår ifrån.

Följande antikvariska undersökning syftar till att övergripande utreda och belysa de kulturhistoriska värden som bebyggelsen besitter, såsom en del i beslutsunderlaget inför kommande ställningstaganden.

Objekt: Renen 13, F d Skandinaviska Textilfabriks AB

Beställare: Varbergs kommun

Antikvarie: Kulturmiljö Halland, Björn Ahnlund,
Britt Marie Lennartsson, Dennis Axelsson

Beskrivning och karaktäristik

Närmiljö

Den undersökta industribebyggelsen ligger strax norr om Varbergs gamla stadskärna i en gränsszon mellan stadsbebyggelse och glesare villabebyggelse. Anläggningen, som från början låg mer avskilt, är idag på tre sidor omgiven av varierad bebyggelse. Området söder om kvarteret utmed Lilla Drottninggatan och Östra Långgatan utmärks av mindre flerfamiljshus från 1940-talet och framåt. Äldre bebyggelse, delvis med anknytning till textilfabriken, finns sydväst om fabriken i kvarteret Malmen, bland annat Charleshill, ett bostadshus i trä från början av 1900-talet. Närmast i öster vid Östra Långgatan ligger tings- och polishuskomplexet från 1970-talet, byggt i tre våningar i puts- och tegel. I norr sluttar terrängen ned mot Norrgatan i väster. Här ligger Bullerbyns förskola i en

Getakärrs kyrkoruin är ett påtagligt inslag i stadsbilden norr om fabriksbebyggelsen. Vy mot sydväst.

låg, modern tegelbyggnad. Norr om fabrikskvarteret är ett parkområde utan bebyggelse. Centralt i parken ligger den välbevarade kyrkoruinen från Getakärrs medeltida kyrka.

Fabriksområdet i kv Renen - överblick

Ett slående karaktärsdrag, som möter betraktaren utanför fabriksområdet, är de olika typer av tegelmurar, som avgränsar och omgärdar stora delar av anläggningen och skapar en sluten karaktär. I söder och öster utgörs den av fabriksbyggnadens ytterväggar. Denna är mot Gamlebygatan rikt mönstermurad med utkragade pilastrar och listverk. I norr är muren fristående och från senare datum men även denna del är påkostad med bl a överdel av ligande kalkstensplattor. Norr om portvaktsbostaden löper en liknande mur fast lägre.

Vid portvaktsbostaden finns ett annat karakteristiskt inslag nämligen det smala torn med klocka mot Östra Långgatan som i bottenvåningen har huserat portvaktsexpeditionen. Tornet liksom bostaden, och för övrigt all annan bebyggelse på området, är uppfört i rött tegel. Portvaktshuset markerar huvudentrén in till området. Entrépartiet är annars anspråkslöst utformat och består

Den södra fasadmuren mot Gamlebygatan. Vy mot nordost.

Muren utmed Östra Långgatan. Vy mot sydväst.

endast av en enkel stålgrind mellan två tegelstolpar.

Fabriksbyggnadens sågtandstak är mycket utmärkande och syns särskilt tydligt från Östra Långgatan där man kan se den karaktäristiska takprofilen med de långsträckta fönsterband sticka upp ovanför murkrönet. Hur denna takprofil och fasad ursprungligen sett ut kan man se på byggnadens västra sida där sågtandstaket tegelgavlar delvis bevarats. Här är "murarglädjen" med dess olika

Tegeldecor, detalj.

Portvaktsbostaden med klocktornet.

utsmyckningar framträdande trots dess avskilda läge.

Västra delen av området en helt annan och öppnare karaktär. Här har de slutna murarna ersatts av låga häckar och gräsmattor med planterade fruktträd som breder ut sig mellan husen och ned till fastighetsgränsen mot Norrgatan. Den ståtliga kontorsbyggnaden med dess medeltidsinspirerade tegelarkitektur med bl a trappstegsgavlar är i blickfånget, men även dess lägre tillbyggnad mot

Den fristående muren utmed Gamla kyrkbacken.

norr och den funkispräglade disponentvillan i nordvästra hörnet av anläggningen.

Sedd från norr ger anläggningen ett mer blandat intryck men med tydlig industrikaraktär. Här i den nordvästra änden av fabrikskomplexet är byggnadshöjden delvis två våningar och arkitekturen antyder att denna volym tillkommit och/eller förändrats från 1940-talet och framåt. Sågtandstaket finns även här men nu på andra våningen. Den för industrianläggningar symboltyngda skorstenen intill entrépartiets trappa utgörs idag av en konstruktion i cortenstål.

Mellan fabriks- och kontorsbyggnaden finns en smal gård eller gränd som leder mot den tillbyggda fabriksdel vilken kopplar ihop byggnaderna i södra hörnet av anläggningen. Mot större delen av gården vetter byggnadernas röda tegelfasader vilket ger en rumskänsla. Till detta bidrar även den lägre lagerbyggnaden med pågående verksamhet i form av ett krukmakeri.

Mot nordväst ersätts muren av häckar. Närmast disponentvillan med kontorsbyggnaden till höger.

Gaturumskaraktär mellan husen.

Byggnader och byggnadsdelar

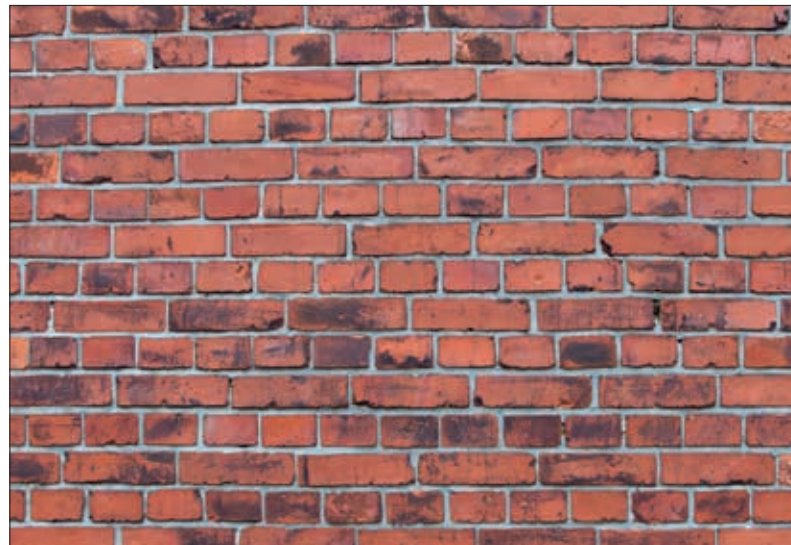
Anläggningen med ursprung i Skandinaviska Textilfabriken består av ett antal byggnader, inklusive till- och ombyggnader.

1. Fabriksbyggnaden

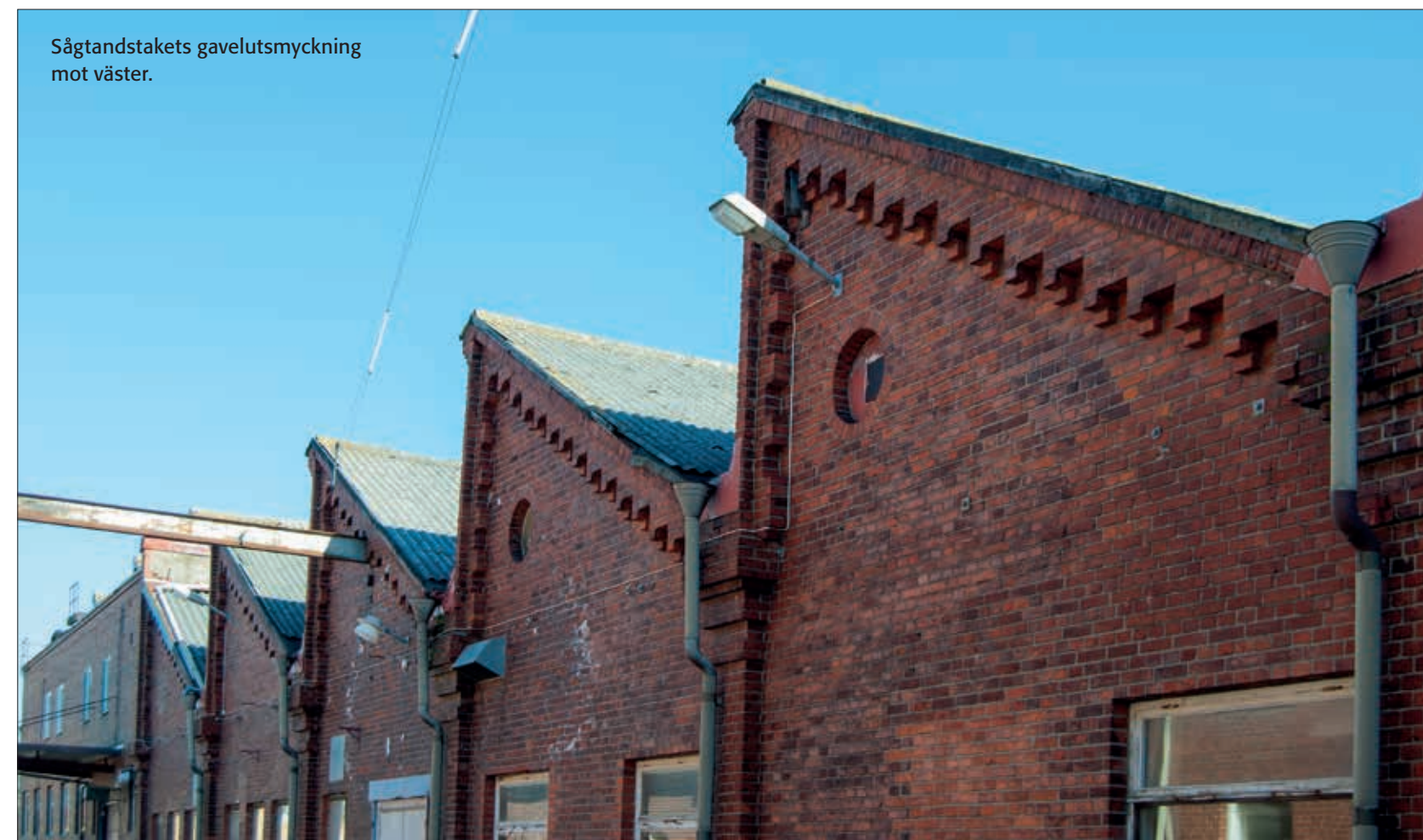
Den vidsträckta, kvadratiske textilfabriksbyggnaden upptar huvuddelen av områdets markyta. Byggnaden har byggts till och om vid ett flertal tillfällen vilket förändrat utseendet främst åt norr.

Exteriör

Fasaderna består av rött, hårdbränt tegel murat i kryssförband. Som nämnts ovan är ursprungliga fasader åt söder och väster rikt mönstermurade med listverk och pilastrar. Mot väster finns runda fönsteromfattningar i gavlarna till sågtandstaket. Fasaderna

Tegel murat i kryssförband.

Sågtandstakets gavelutsmyckning mot väster.

är fönsterlösa förutom mot väster och norr där fönster satts in i samband med att byggnaden byggdes på en våning på 1940-talet.

Hela byggnaden, utom det tillbyggda garaget mot norr, har ett sågtandstak bestående av lodräta fönsterband i öst-västlig riktning och ca 35° sluttande takfall mot söder. Taklandskapet bildas av dessa sammanfogade pulpettak som på avstånd ger intryck av sågtänder. Taket är indelat i två större sektioner avskilda med en brandmur i nord-sydlig riktning. I den östra sektionen finns 13 pulpettak, i den västra 11. Fönsterbanden består av vitmålade enkla träfönster med tre lodräta rutor och spröjs där emellan. Fönsterbågarna är satta i karmsektioner med fyra stycken

Fabriksbyggnaden sedd från polishusets tak. Notera den genomgående brandmuren. Vy mot sydväst.

Sågtandstaket i den förhöjda delen skymtar bortom portvaktshuset.

i varje. Takpartiet har takmaterial av korrugerad eternit. Mot öster är taket indraget från fasadlivet och gavlarna inklädda med takpapp. I den förhöjda delen i nordväst finns ett mindre sågtandstak med delvis avvikande utformning.

Interiör

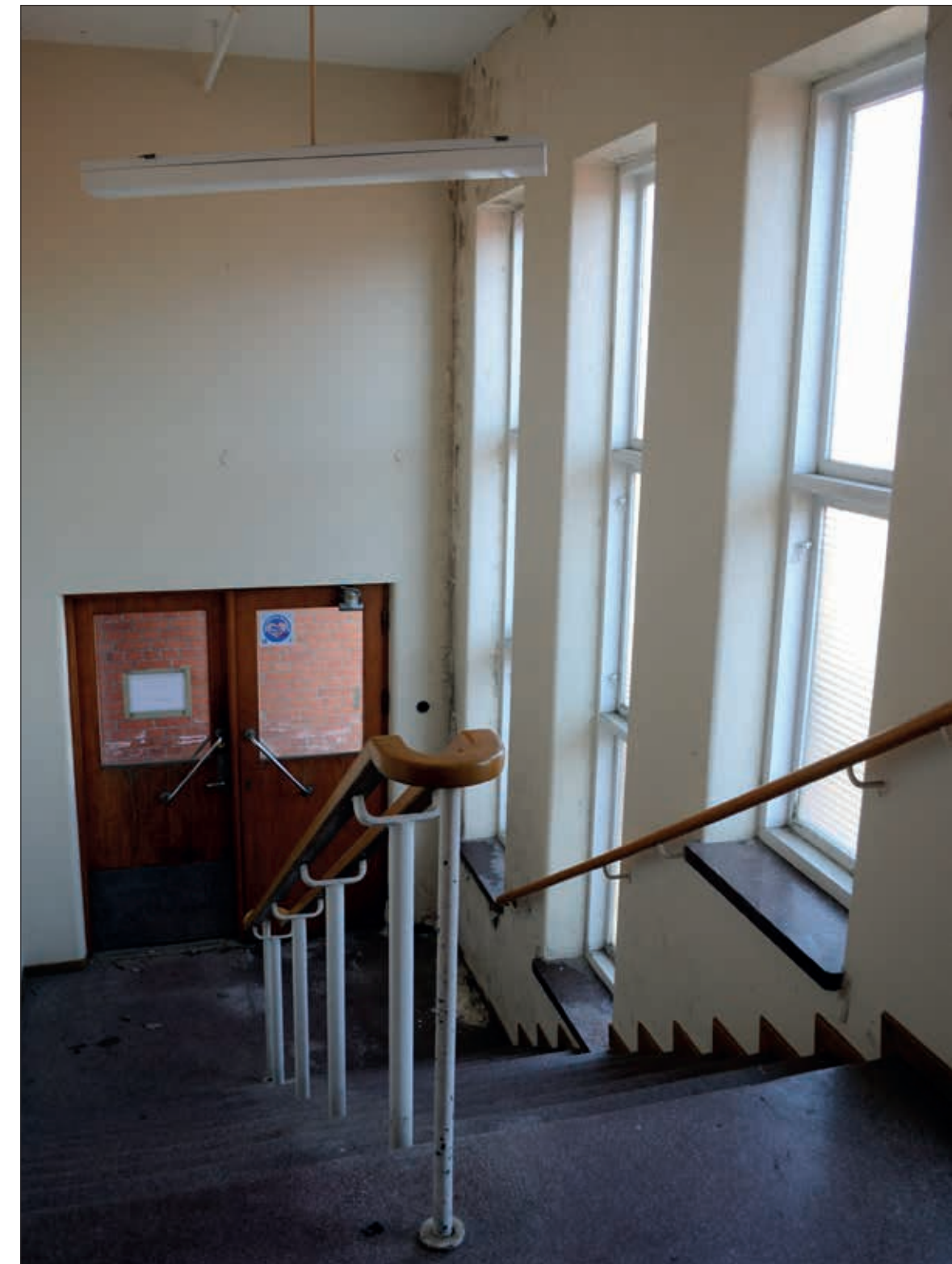
Invändigt utgörs byggnadens grundplanlösning av två stora rumssektioner, dvs. de ursprungliga väverilokalerna, med överljus från sågtandstaket. Mellan de två sektionerna löper en genomgående bärande vägg/brandmur. Byggnadens flexibla konstruktion har gjort det möjligt att dela in de öppna utrymmena, vilket har gjorts

ett otal gånger utifrån verksamheternas olika behov. Endast diffusa lämningar avslöjar idag rummens ursprungliga funktioner. Av textilindustrins aktivitet finns inga spår förutom sprinkleranläggningen med dess rörsystem i takkonstruktionen. Möjligen kan även golvmaterialet räknas hit, då en stor del av golvarean är täckt med ekparkett.

I den nordvästra, förhöjda delen av byggnaden har planlösningen varit indelad i mindre rumsenheter och här finns även en övervåning inredd för matsal och kontor mm, ett välbevarat trapphus samt det spatiösa pannrummet.

I den stora fabrikslokalen har ett flertal mindre rumsutrymmen byggts in. Parkettgolvet är idag svårt fuktskadat.

Trapphuset i norr är välbevarat sedan 1940-talet.

Takkonstruktion

Större delen av byggnaden består av en industrihall i en våning med gemensam takkonstruktion med överljus, vilket ger rummen en säregen atmosfär. Sågtandstakkonstruktionen utgör ett av de mest karakteristiska och speciella inslagen i hela anläggningen och som därtill till största del bevarat ursprungligt utförande.

Takkonstruktionen är en direkt följd av byggnadskonstruktionen i denna fabriksbyggnadstyp. Principen bygger på ett pelarbalksystem där pelare bär upp balkar/bärninor, som löper parallellt med fönsterbanden. Balkarna bär i sin tur upp de tvärgående träbjälkarna från vilka sparrarna respektive strävorna till yttertak utgår.

Den strikt funktionella konstruktionen hindrar inte att dekorativa element är tillfogade. I Skandinaviska textilfabriken är gjutjärnspelarna utförda som kolonner med profilerade kapitäl och en vackert utformad "gjutjärnskrage" som upplag för I-balkarna. En annan fin detalj är de fasade kanterna på virket i takstolen. Vid en utbyggnad åt öster 1938 upprepades samma detalj på de ny-tillkomna takstolarna medan man för de vertikala stolparna nu använde I-balkar.

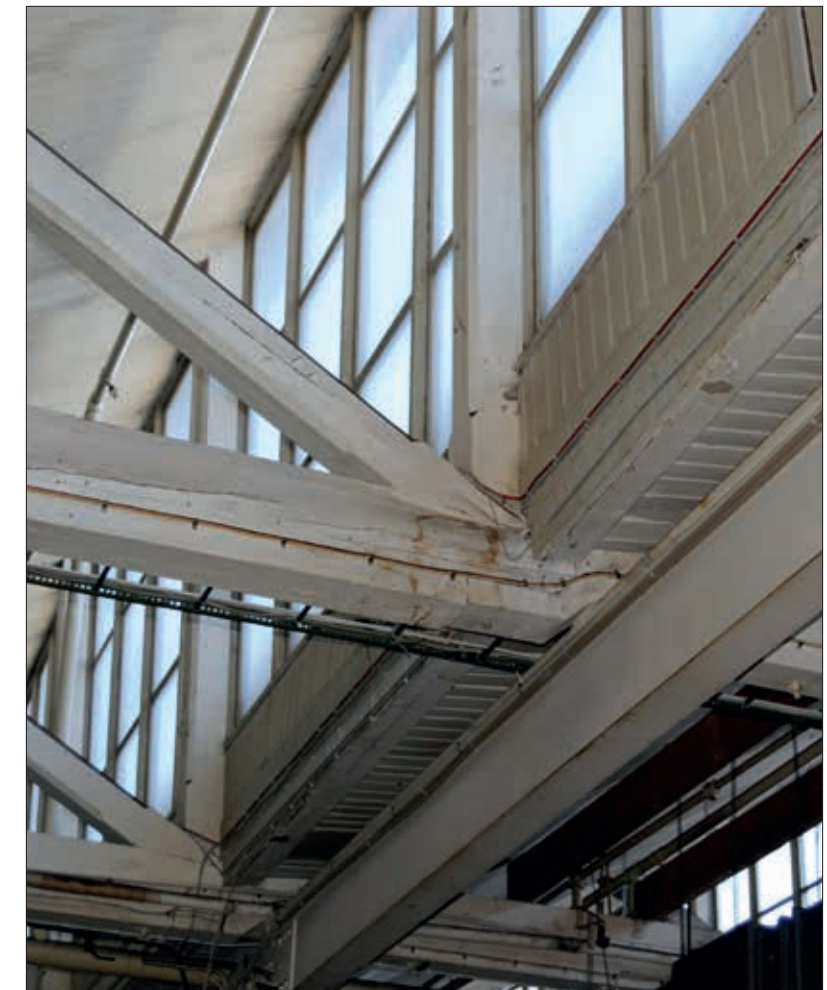
Den kanske viktigaste beståndsdelen för taktypen, det vill säga fönstren, är i enlighet med läroboken för den här typen av byggnader, placerade rakt mot norr. De spröjsade fönsterbågarna sitter fyra om fyra i sektioner som följer av avståndet mellan takstolarna.

Takkonstruktionen ger fabrikslokalerna en säregen atmosfär.

Detalj av gjutjärnsspelare med upplag för I-balk

Takstolsdetalj. Notera de fasade kanterna på bjälkar och strävor.

Fönstersektion i sågtandstaket. Hela takkonstruktionen är vitmålad.

Det mot söder sluttande innertaket är klätt med pärlspontspanel. Ljusinsläppens och ljusstyrkans betydelse betonas av att hela takkonstruktionen är vitmålad.

Fönsterbanden är helt vertikala i den lägre ursprungliga fabriksdelen, vilket är kännetecknande för äldre exempel av denna byggnadstyp. Som en jämförelse återfinns den modernare varianten med lutande fönsterband i den på 1940-talet förhöjda och tillbyggda nordvästra delen av fabriken.

*Fabriksbyggnader med sågtandade tak blev vanliga under andra halvan av 1800-talet, särskilt inom den ljuskrävande textilindustrin. Ett av de tidigaste exemplen i Europa är från Jönköping öster om Göteborg där skottska affärsmän redan 1832 uppförde en fabrik för segeldukstillverkning. Byggnadstypen är alltid uppförd i en våning. Eftersom den är ytkrävande användes den ofta vid nyetableringar i städernas ytterområden. Byggnadens utbredning var beroende av funktionen. Vid väverierna bestämdes t ex bredden av vävstolarna, som placerades mellan pelarraderna. Taket är byggnadstypens konstruktiva kännetecken, som har gett upphov till dess namn. Tapper benämner den **sågtandad norrljusbyggnad** då det korta takfallet alltid består av*

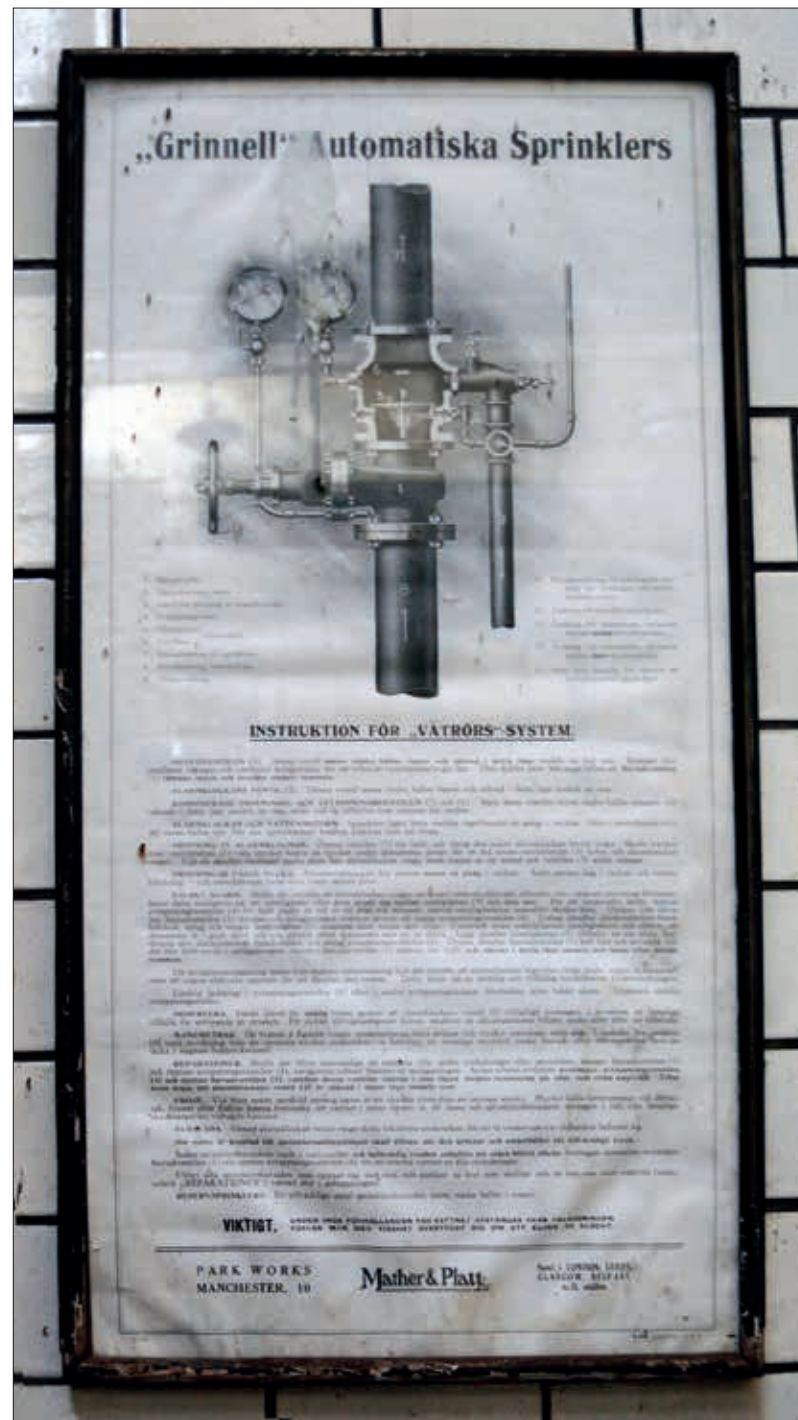
fönster vända mot norr. Taket och de fönsterlösa ytterväggarna gav en jämn ljusfördelning utan skuggor inträngande solstrålar. Nackdelarna med konstruktionen var att de många vinklarna gjorde det svårt att få den tät. Den stora överblickbara planlösningen som eftersträvades innebar vidare att kraftöverföringen måste ske horisontellt med ett virrvarr av remmar och axlar som följde. (Tapper)

2. Pannbyggnaden

Pannbyggnaden i den norra delen ingår i den del av fabriksbyggnaden som byggdes på en våning 1942. Rummet innehåller idag en fjärrvärmeanläggning och en sprinkleranläggning, som ej är i funktion. Pannrummet har en stor invändig volym då det saknar mellanbjälklag. Den luftiga karaktären förstärks av sågtandstakets överljus. Rummets bredd motsvarar här en takstolssektion. Fina ursprungliga detaljer är de kakelklädda väggarna, tvåfärgat klinkergolv och takarmaturer i industridesign.

Pannbyggnaden är inrymd i byggnadens östra del, till höger om skorstenen.

Instruktionen för "Grinnell automatiska sprinklers" är bevarad och uppsatt på väggen

Interiör pannbyggnaden.

3. Kontorsbyggnaden

Kontorsbyggnaden, som är en av de ursprungliga byggnaderna från 1897, skiljer sig markant från den övriga industriarkitekturen. Byggnaden är fabriksområdets representativa fasad mot väster. Sedd härifrån avslöjar inte fasaderna att industriell verksamhet har försiggått innanför dess väggar. Närmast för byggnaden tankarna till en skolbyggnad. I norr har kontorsbyggnaden byggts samman med magasinet. I söder har den byggts på en våning och sammanlänkats med fabriksbyggnaden. Byggnaden har invändigt genomgått stora förändringar från 1950-talet och framåt.

Byggnaden karakteriseras av en nordtysk tegelarkitektur där de tre frontespiserna med utkragade trappstegsgavlar i gotisk stil är särskilt framträdande. Byggnaden står på en grund av kvaderhuggen granit murad i två skift. Fasaderna har flera dekorativt murade element, bl a partier som går igen i fabriksbyggnadens yttermurar.

Huvuddelen av fönstren mot väster består av stora brunmålade korspostfönster i trä, vilka nyttillverkats för tioalet år sedan för att efterlikna de ursprungliga. I den påbyggda delen mot söder sitter tvåluftsfönster med horisontal mittpost.

Entrépartiet är asymmetriskt placerat i fasaden. Det består av en uppglasad pardörr i ek med sidofönster i en funktionalistisk stil som avviker från byggnadens arkitektur i övrigt. Över entrén sitter ett skärmtak. Nuvarande entré ersatte en tidigare genomgående port med stickbågsvalv och överljus

Taket är ett valmat sadeltak täckt med takpapp.

Den lägre norra delen med flackt tak är ursprungligen en verkstadsbyggnad som blivit påbyggd en våning.

Interiör

Planlösningen i kontorsbyggnaden utgår från ett centralt placerat trapphus och en genomgående korridor med kontorslokaler på ömse sidor. Av äldre och ursprungliga delar återstår vissa rum

Till höger: Kontorsbyggnaden med sina karakteristiska gavlar syns vida omkring

Trapphuset fick sin nuvarande utformning vid en ombyggnad på 1960-talet.

Kontorsrum med bevarad stuckatur.

mot väster med bevarad planlösning och enstaka detaljer. Till ursprungligt bevarade utrymmen kan även vinden räknas.

4. Magasinet

Byggnaden strax norr om kontorsbyggnaden uppfördes som ullmagasin 1907. Den har i sen tid byggts samman med kontorsbyggnaden med en putsad vägg. Idag finns pågående verksamhet

i form av en keramikverkstad. Byggnaden är mycket välbevarad sedan byggnadstiden såväl exteriört som interiört.

Exteriör

Byggnaden vilar på en grund av betong. Mot trädgården sitter troligen senare tillkomna gjutna strävpelare mellan fönstren, cirka en meter upp på fasaden. Fasaderna är murade i kryssförband med mönstermurning runt fönster och takfot. Samma dekorativa element som i kontor och fabriksbyggnad återkommer även här.

Magasinet. Entréer mot innergården. Vy mot sydväst.

Fasaden mot trädgården. Mellan fönstren sitter gjutna strävpelare, troligen tillkomna som grundförstärkning.

Fönsteröppningarna är välvda med stickbåge. Fönstren mot väster och norr har nytillverkats för tiotalet år sedan för att efterlikna de ursprungliga. De större består av sex lufter med två mittposter och en tvärpost varav de nedre bågarna är spröjsade. De norra fönstren består av smalare korspostfönster med spröjsad nederdel. Fönstren mot öster har endast en tvärpost och tillkom troligen på 1940-talet.

Takkonstruktionen är ett valmat sadeltak, takmaterialet är svart takpapp.

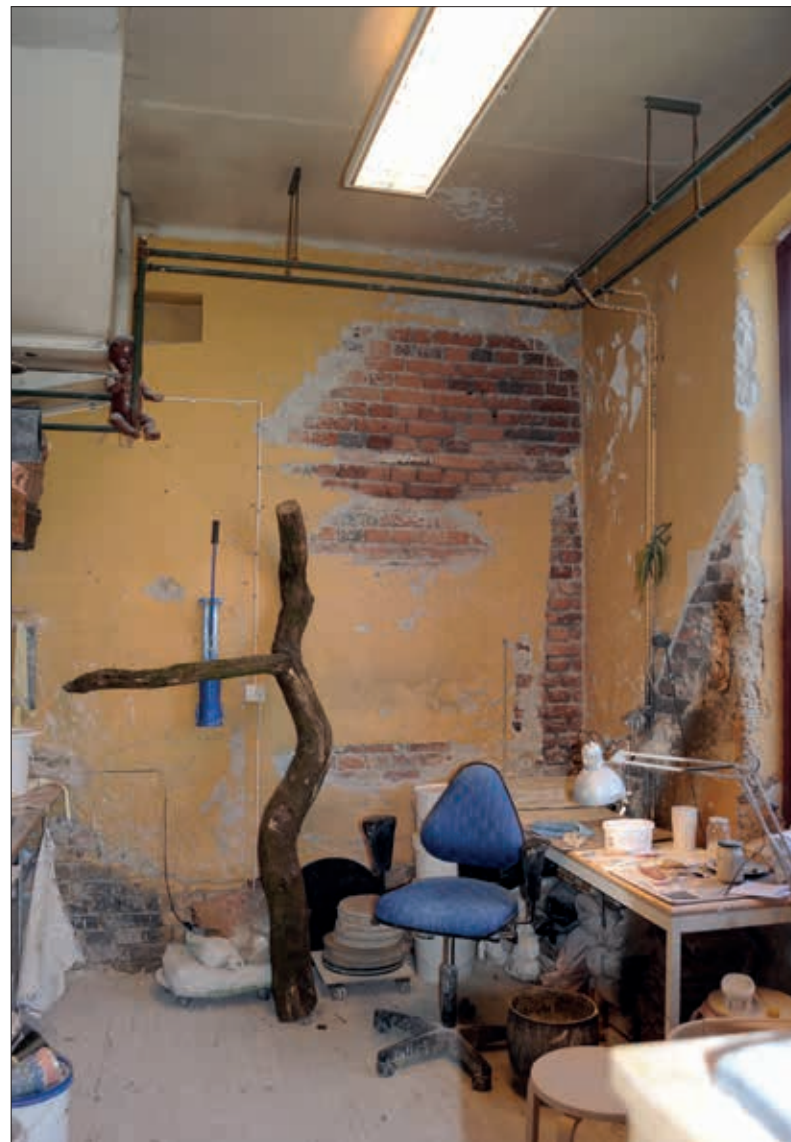

Lagerhyllor.

Interiör

Byggnaden har invändigt en välbevarad planlösning och interiör från byggnadstiden i främst den södra delen. En smal brant trappa leder upp mot vinden. Här finns en av de få bevarade interiöredetaljerna från textilindustriepoken i form av lagerhyllor i trä. Ett karaktärsfullt uttryck för den senare industriverksamheten är den putsade tegelvägg mot vilken man provsköt de nytillverkade Caprinusgevären på 1980-talet!

Byggnaden ger invändigt ett genuint och trivsamt intryck. Här

Den sönderskjutna putsen minner om Caprinustiden.

finns gamla trägolv och andra slitstarka material som utgör en passande omgivning för den pågående verksamheten.

5. Disponentvillan

Disponentvillan hör till de delar av anläggningen som tillkom under Malmö Yllefabriks epok. Den ritades av Sture Keleve, och byggdes 1939 i trädgården framför kontorsbyggnaden. Placeringen är förståelig; i den ”finare” och representativa delen av anläggningen i den befintliga parken, som nu även blev de boendes trädgård. Liksom de äldre byggnaderna i anläggningen skulle även disponentvillan utstråla framåtanda, modernitet men även stabilitet, genom sin tids senaste arkitektur. Villan utformades enligt tidens funktionalistiska arkitekturstil, men smälter in i miljön genom sin röda tegelfasad.

Exteriör

Byggnaden karakteriseras av funktionalismens enkla elegans, lätthet och räta linjer. Villan är byggd i två våningar med källare. Tältaket har en låg lutning med ett litet taksprång och är täckt med svart papp. Planen är i grunden rektangulär med ett något utskjutande entréparti mot öster och en rundad altan utskjutande från bottenplanet mot väster. Den röda tegelfasaden delas in av horisontella band av ljus slätputs, vilka markerar våningsplanen och takfoten. Samma ljusa puts återfinns på den gjutna sockeln. Fönstren är troligen ursprungliga, vitmålade i trä i varierad storlek. Fönstren speglar interiören enligt funktionslimens idéer; vilket ljusbehov som finns i rummet innanför. Exempelvis finns ett stort högt fönster indelat med spröjs ovanför entrédörren vilket ger ljus till den öppna trapphallen mellan våningsplanen. I sovrummen finns enklare tvålufts-fönster, vid badrum och toalett mycket små kvadratiske fönster och i det sydvästra hörnet finns större fönsterpartier vilka nästan möts i hörnet för att ge ljus från två håll i vardagsrummet, på vardera våningsplan. Det är få fönster mot norr och öster och fler mot söder och väster, vilket också speglar funktion; fönstren ger ljus och värme från solen men minskar kylan från nordanvindarna.

Entrén ligger mot norr, men dörren är utbytt. Det är källare un-

Disponentvillan är utformad i utpräglad funkis. I sydväst, mot havet och södersolen, finns indragna balkonger och stora fönsterpartier.

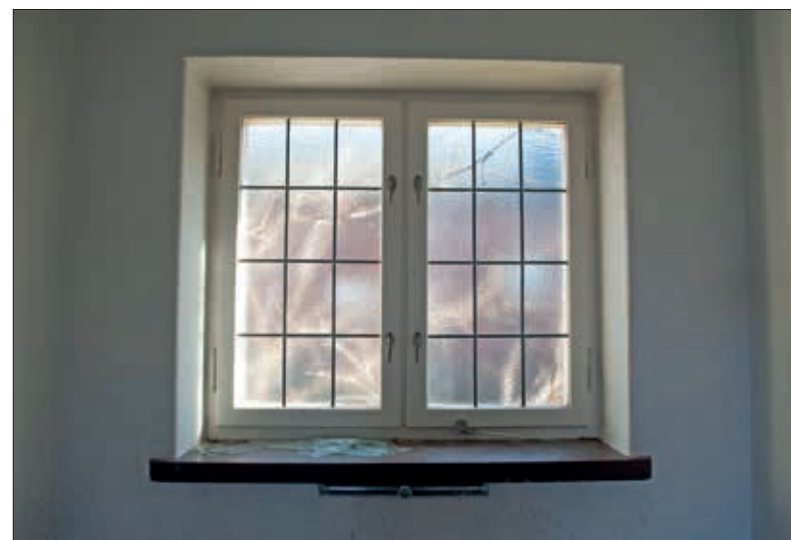
Byggnaden är mer sluten mot öster, där entrédörren ligger. Innanför det stora fönstret ligger den genomgående trapphallen.

der hela byggnaden, med små fönster åt alla håll och garagened-fart från norra sidan, med en stor panelklädd port. I husets sydvästra hörn finns indragna balkonger, en på varje plan, varav den nedre är inglasad under senare tid. Från denna nedre inbyggda balkong/altan nås en större öppen altan. Denna är kantad av en låg tegelmur och golvet är täckt av marksten av något slag. I altanens sydvästra hörn öppnar sig en bred trappa med lätt rundad form ut mot trädgården.

Huset är ännu i relativt gott skick.

Interiör

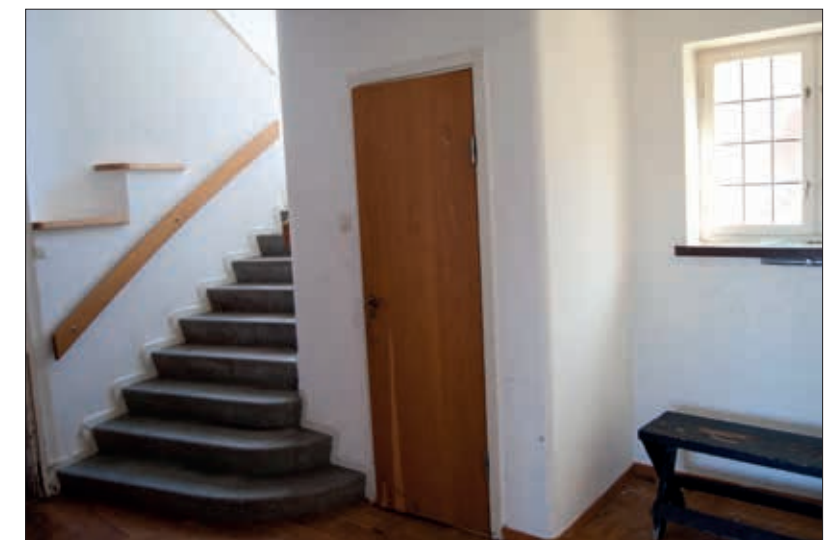
Planlösningen är troligen intakt och många detaljer är ursprungliga. Bostadsvåningen har genomgått vissa moderniseringar, troligen på 1950- eller 1960-talen, då dörrarna troligen byttes ut till gabondörrar, kök och badrum ändrades. I källaren finns ännu äldre ljusst gråmålade spegeldörrar i trä kvar mellan alla rum. Fina bevarade detaljer är bl.a. ett litet brevinkast i väggen intill entrédörren, parkett i de flesta rummen, öppna spisar i de större vardagsrummen, kalkstenbänkar i fönstrens relativt djupa nischer. Trappan är en viktig karaktärsskapande del, med rundad form öppen mellan golv- och övre takbjälklaget. En elegant rundad form avslutar mötet mellan vägg och det öppna trapprummet.

Ett ursprungligt fönster i hallen på bottenplanet.

Den öppna spisen på andra våningen. En liknande finns även på första våningen.

Trappan har fint rundade former och detaljer som små nischer i väggen.

6. Portvaktstugan

Portvaktstugan byggdes samtidigt med disponentvillan, 1939, under Malmö Yllefabriks epok. Den placerades i anläggningens nordöstra hörn vid infarten till fabriksområdet från Östra långgatan. Portvaktstugan ritades av samma arkitekt, Sture Keleve, och de båda byggnaderna har många likheter. Byggnaden uppfördes i en våning, men förbereddes för en andra våning vilken tillkom redan på 1940-talet.

Portvaktstugan blir något av en symbolbyggnad för fabriken med sitt läge vid infarten till fabriken och med sitt torn.

Portvaktstugan markerar början och slutet på fabriksområdet.

Exteriör

Även portvaktstugan karakteriseras av funktionalismens enkla rätta linjer. Huset är uppfört i två våningar med källare. Tältaket har en låg lutning med ett litet taksprång och är täckt med svart papp. Planen är i grunden rektangulär med ett utskjutande torn på östra gaveln, mot Österlånggatan. Tornet är några meter högre än byggnaden i övrigt och är försett med en högt placerad flaggstång och en klocka. Tornet var troligen avsett att utgöra en slags symbolbyggnad vid infartsporten till fabriksområdet där företagets logotype visades upp i stort format och där transporter kunde tas emot. Portvaktsmottagningen i tornets bottenplan har fönster åt tre håll, vilket ytterligare förtydligar byggnadens funktion.

Byggnaden är anpassad till hela anläggningen genom den röda tegelfasaden. Fasaden delas in av horisontella band av ljus, grå slätputs, vilka markerar våningsplanen, källarsockel och takfot. Den-

na gördel markerar också var byggnaden en gång höjts från en till två våningar. Fönstren är av en- eller tvåluftstyp, utbytta mot moderna varianter. Högst upp i tornet finns ett enda litet fönster från vilket flaggan kan hissas. På husets sydvästra hörn finns en balkong, vilken under senare tid fått stötas upp av träpelare. Ingång till portvaktssdelen ligger mot fabriksgården i söder. Denna dörr kan ev. vara ursprunglig. Ingången till bostaden ligger på motsatt sida mot en privat trädgård. Trädgården omgärdas av tegelmuren som löper runt hela fabriksområdet, men är lägre här och delvis utbytt mot en häck.

Huset är ännu i relativt gott skick.

Interiör

I bottenvåningen ligger de f.d. portvaktsslokalerna; ett antal rum av olika storlek, idag helt utrymda. Ytskikten har förändrats men det

I rummet där portvakten satt finns god sikt åt tre väderstreck. I fönsterbänkarna ligger slipade kalkstenshällar, av samma slag som i disponentvillan.

finns ännu flera ursprungliga detaljer kvar såsom tak- och golvlister, spegeldörrar med handtag och fönsterbänkar av slipad kalksten. Ev. kan även visa armaturer och handfat vara ursprungliga. I taket i portvaksrummet finns en lucka vilken leder upp till tornet.

Från husets norra sida nås bostadsdelen, vilken ligger på andra våningen. En relativt stor och bred trapphall leder upp till bostaden. Bostadens planlösning kan troligen vara bevarad till viss del samt vissa trägolv. Ytskikten är förändrade.

Källaren nås via en dörr i trapphuset till bostaden. Källaren består av ganska många rum av olika storlek, då den byggdes som skyddsrum för fabriken personal.

I bottenplanet i portvaksstugan finns ännu de ursprungliga spegeldörrarna kvar.

FAKTARUTA: **Hugo Gerlach**

*Många människor har passerat genom fabri-
kens historia, men är det någon person som
lyfts fram, och som bör lyftas fram, så är det
Hugo Gerlach (1854-1907). Det är svårt att
sammanfatta Hugo Gerlachs livsgärning och
betydelse för Varberg på några få rader. Det
finns dock utförligare beskrivningar i böck-
erna Från väv till vad? – en industrifastig-
hets historia utgiven av Stiftelsen Hallands
läns museer och Hugo Gerlach och hans tid*

utgiven av Gamla Varberg.

*I historiska skildringar av Varberg lyfts Gerlach ofta fram som
viktig för Varbergs industriella utveckling, kanske den mest betydel-
sefulla! Han var utbildad sten- och bildhuggare och kom från staden
Repen i Preussen (idag Rzepin i Polen) till Varberg första gången 1878
för att driva stenhuggeriverksamhet för Kessel & Röhl. Han köpte se-
nare in flera egna stenbrott samt Varbergs mekaniska verkstad. Han
största verk var dock att vara med och bilda Skandinaviska Textils
AB, vars fabriker byggdes 1896-97.*

*Gerlach hade flera viktiga och tunga poster under sin tid i Var-
berg. Han satt bland annat i Landstinget, stadsfullmäktige drätsel-
kammaren, vattenledningsstyrelsen, byggnadsnämnden och i fören-
ingen Småfåglarnas vänner vilken låg bakom både anläggandet och
skötseln av stadens parker. Andra betydande insatser vilka satte spår i
staden var bl.a. byggandet av hans egna hus, det så kallade Gerlachska
huset 1888-1891; det mest magnifika stenpalats som staden någonsin
skådat, eller som kung Oscar II uttryckte det vid ett besök hos Gerlach
i Varberg: "Det kan blott vara en däre som placerar ett sådant hus
i lilla Varberg". Huset försågs även med centralvärme och blev det
första i staden med elektricitet, som levererades från Gerlachs egna
elverk på den mekaniska verkstaden. Gerlach drev även igenom såda-
na nymodigheter i flera av stadens betydelsefulla offentliga byggnader
och även rinnande vatten från en vattenreservoir på Håstensberget.*

Vykort avsänt 1902. Fotograf: Matilda Ranch 1902, B222, Hallands kulturhistoriska museum.

Historik

Skandinaviska Textils AB 1896-1908

Varberg var en liten stad där jordbruket länge var den dominerade inkomstkällan. 1860 sysselsatte stadens åtta fabriker 43 arbetare. Varbergs Mekaniska Verkstad, grundad på 1850-talet, var den största industrin och stenindustrin växte. På 1880-talet fick dock industrialiseringen ett rejält uppsving genom förbättrade kommunikationer: järnvägen, hamnförbättring och ångbåtstrafik.

Textil hade länge varit en alternativ inkomstkälla på landsbygden, men då i betydligt mindre skala t.ex. genom förlagsverk- samhet. I Sverige och Halland kom industrialiseringen av textil- branschen igång under 1800-talets andra hälft. Det var just inom textilbranschen som industrialiseringen började, i England i mit- ten av 1700-talet. Notera att ordet *fabric* betyder tyg eller väv. På 1890-talet skedde flera större industrietableringar i länet med textil- industrin som då blev dominerande med 50 % av industrins totala tillverkningsvärde. Bland de stora industrierna räknades Skandi- naviska Textils AB, som bildats av Hugo Gerlach, konsul Robert

Jobson, Wilhelm Mindus och stadsingenjör C.A. Lagerqvist 1896-97. Varbergs befolkning hade ökat med 36 % under 1880-1885, men under perioden 1895-1900 ökade befolkningen med 80 %. Detta kan mycket väl ha berott på Skandinaviska Textils grundande. Arbetarna hämtades från den då överbefolkade landsbygden. 1897 hade fabriken 57 anställda, vilka snart fördubblades. 1912 fanns 205 anställda.

Fabriken byggdes på Gamlebygärdet strax utanför staden, på mark inköpt av Gerlachs svärmor som bodde på Charleshill, strax intill fabrikstomten; en byggnad som finns kvar än idag.

Expertis från Tyskland anlätades vid uppbyggnaden, bland annat för att få den senaste tekniken och maskinparken men även för själva byggnationen. Arkitekturen blev för tiden en mycket modern stil för fabriker med starka influenser från nordtysk arkitektur, även om alla byggnader ritades av stadsingenjör C A Lager-

qvist. Under 1800-talets gång ökade vikten av arkitektur i fabriksbyggnader. Ägarna ville manifestera sig och visa den nya klassens ideal; de som blivit rika genom den nya tidens tekniska framsteg, eget företagande och framgång och inte genom arv och tradition. Modern teknik kombinerades med en historiserande stil, där den senare symboliserade makt och stabilitet.

Den i Varberg ofta anlätade byggmästaren Johannes Nilsson, som även byggt bland annat stadshuset, senare Stadshotellet, Sparbanken och nya skolbyggnader, fick uppdraget att bygga fabriken. Det gick snabbt; fabriken stod färdig redan 1897 och väveribyggnaden hade t.o.m. delvis kunnat tas i bruk 1896. Anläggningen blev modern och fick elektrisk belysning alstrad av en ångdriven generator. Detta var också mycket viktigt med tanke på den höga brandrisken som fanns i en textilfabrik.

Fabriken blev ett sammanhållet komplex som avskärmades

utåt av murar i sten och tegel. Teglet köptes från ett bruk i Böringe i Skåne, vilket var omtalat för sin höga kvalitet. Fönster och takstolar till det särpräglade sågtandstaket levererades av Varbergs Snickeri AB.

Den stora **väveribyggnaden** (1.) blev 77 m lång och 70 m bred, byggd i ett plan med modern byggnadsteknik. Gedigna tegelmurar i kryssförband på stenfot av huggen varbergsgranit skapade ett representativt yttre. Tegelmurarna försågs med vissa dekorativa inslag; varje sektion av fasaden delades in av utskjutande tegelpilastrar, vilket bröt horisontaliteten i den långa fasaden och lyfte fram det vertikala, uppåtsträvande riktnings i sågtandstaket. Varje sektionens gavelparti försågs med en utkragad taklist samt ett högt placerat litet runt fönster.

Murarna dolde ett lätt och smäckert system av gjutjärnskolonner och I-balkar av stål vilka bar upp takstolar i trä. Denna stomme hade många fördelar. Den möjliggjorde stora öppna lokaler utan behov av bärande mellanväggar och var lämplig för textilindustrins stora platskrävande maskiner. Det var också ett flexibelt system där mellanväggar kunnat flyttas och ändras allt efter ändrade behov hos verksamheterna under århundradet. Dessutom minskade brandfaran då endast taket var byggt i trä. Gjutjärnspelarna kunde beställas från en fabrik i Manchester som producerade prefabricerade standardiserade delar, vilket sänkte kostnaderna för bygget.

Ljuset var viktigt i en textilfabrik. Sågtandstaket med fönster mot norr skapade ljusa lokaler men hindrade det skarpa, skadliga direkta solljuset som kunde försvåra arbetet och bleka textilierna. De stora fönstren satt på rad, spröjsade i tolv rutor, byggda i trä som målades vita med linoljefärg. Takfallen mot syd kläddes invändigt med pärlspont målad med vit limfärg och utvändigt med asfaltpapp. Golven gjöts i betong på grund av brandfaran men lades senare med parkett, vilken delvis finns kvar. Murarna vitkal-kades invändigt, allt för att skapa en så ljus interiör som möjligt.

Den stora fabriksbyggnaden var först och främst väveri, med inte mindre än 196 vävstolar redan 1898. I denna byggnad fanns även kontor för väv- och verkmästarna, tork- och klisterrum, noppsal samt lager för råmaterial och garn. Det fanns också en del andra

Tidigt kolorerat foto på fabriken, Hallands kulturhistoriska museum F 2946

Sögtandstakets många fönster gav ljus till interiören.

byggnader, varav de flesta byggts om eller försvunnit idag. Dessa var mindre och mer blygsamma i utformningen, men genomgående byggda i tegel med utskjutande takfot och enkel dekor runt fönster. Det fanns en verkstad intill kontoret för tillverkning av lådor och reparationer. Norr om väveriet fanns ångmaskin- och ångpannehus med kolförråd.

Ett mycket symbolladdat och viktigt byggnadsverk för anläggningen var **skorstenen**. Ritningar beställdes från Düsseldorf till en dekorativ skapelse i gult tegel med dekor i rött tegel. Den avvikande gula kulören avvek från anläggningens i övrigt helt röda tegelbyggnader, för att markera skorstenens särställning. Skorstenen revs så sent som 1987.

Skorstenens fundament samt Caprinus logotype på kontorsbyggnaden, avfotograferat från foto, Hallands Kulturhistoriska museum.

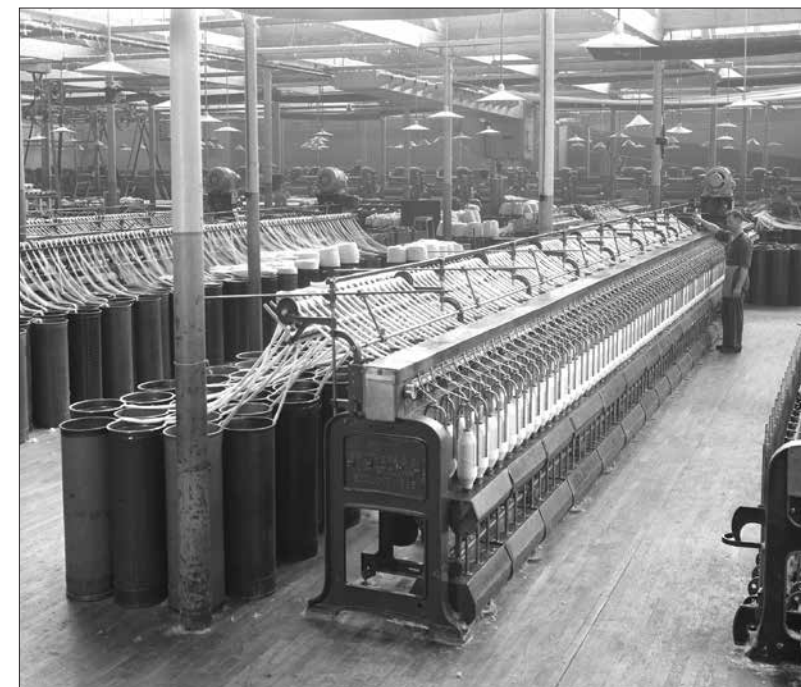
Kontorsbyggnaden (3.) som även innehöll portvaktpostad, representationslokaler och lager fick en särpräglad nordtysk stil. Som ett medeltidsinspirerat slott med trappstegsgavlar vände sig byggnaden mot den förbipasserande järnvägen och Göteborgsvägen vilka ledde ut från staden mot norr. Byggnadens karaktär förstärktes genom fruktträdgården som likt en slottspark bredde ut sig framför byggnaden med en stensatt gång från grinden till huvudportalen. Stora, höga fönster med välvd ovankant, så kallad stickbåge, placerades symmetriskt runt hela byggnaden. Symmetrin bröts dock av entréns förskjutning i sidled.

Varbergs Yllefabriks AB 1908-1912

Skärpt konkurrens på 1890-talet bland textilfabriker i landet medförde ekonomiska problem. Olika lösningar provades, bl.a. omorganisation, nya produkter och ett eget färgeri och spinneri. En

På den ekonomiska kartan från 1926 ser man hur industrierna växt fram norr om staden och att Malmö Yllefabrik upptar ett helt kvarter.

Interiör från Malmö Yllefabrik visar hur de stora utrymmeskrävande maskinerna passades in mellan gjutjärnpelarna, Hallands Kulturhistoriska museum B948_7

ny **lagerbyggnad (4.)** för ull uppfördes norr om kontoret. Denna anpassades till kontorsbyggnadens mer representativa stil. I samband med att allt stod färdigt 1907 avled Gerlach. Trots alla åtgärder kom inte verksamheten på fötter och en rekonstruktion fick genomföras. Fabriken fick nu namnet **Varbergs Yllefabriks AB** 1908. De ekonomiska svårigheterna fortsatte och 1912 försattes företaget i konkurs.

Malmö Yllefabriks AB 1915-1962

Verksamheten togs över av Malmö Yllefabriks AB. Produktionen kom igång på allvar på 1920-talet då socker- och mjölsäckar stod för en stor del av produktionen. Genom åren har utveckling av både verksamhet och bebyggelse skett. En expansiv period inträdde i slutet av 1930-talet med flera byggprojekt. Hela fabriken byggdes till mot öster 1938, längs hela den 77 meter långa sidan mot Östra långgatan. Sågtandssektionerna förlängdes åt detta håll, med samma teknik och material som tidigare. Förändringen är

synlig interiört endast genom att takstolarna bärs upp av H-balkar istället för gjutjärnspelare. Fasaden mot öster blev dock betydligt enklare; gavlarna på sågtandssektionerna kläddes med papp och den långa muren mot gatan saknar utsmyckning. Tillbyggnader genomfördes även mot norr varför originalfasaderna bara finns kvar delvis mot väster och söder. Lagerbyggnaden söder om kontoret byggdes på med en andra våning.

1939 byggdes en *disponentvilla* (5.) framför kontorsbyggnaden och en *portvaktsbostad* (6.) med lager- och skyddsrum i källaren, vid grinden mot Östra långgatan. Detta hus blev något av en symbolbyggnad och landmärke för fabriken genom sitt uppstickande torn. Huset byggdes på med en bostad på andra våningen redan 1948. Både portvaktshuset och disponentvillan fick en enhetlig funktionalistisk elegant utformning, som ansluter till fabriksanläggningen genom det röda fasadteget. På 1940-talet utfördes även större förändringar av byggnaderna på anläggningens norra sida, bl.a. uppfördes ett garage och en pannbyggnad (2.). Vid denna tid byggs även en andra våning på en kontorsdel i norr.

1943 genomfördes en rekonstruktion p.g.a. ekonomiska problem där Malmö Manufaktur AB (MAB) tog över aktiemajori-

teten och koncernen MAB-MYA bildas. På 1950-talet hamnade Teko-industrin i kris vilken trots rationaliseringar och modernisering ledde fram till en nedläggning 1962.

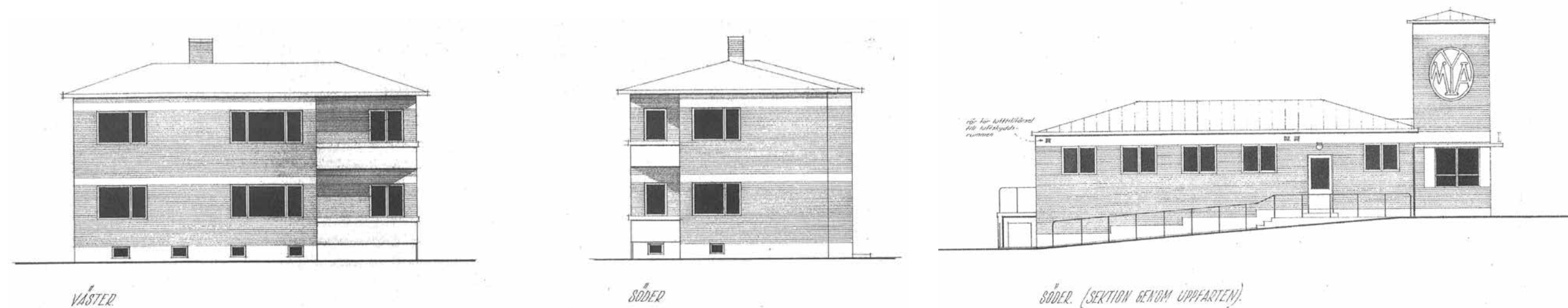
Bygglovsritning för neonskylt på kontorsbyggnaden, 1962. Stadsbyggnadskontoret, Varbergs kommun, bygglovsakt för Renen 13 och 14.

SWEDA (Svenska Dataregister AB) 1962-1975

Den amerikanska Litton-koncernen, som köpt det svenska patentet på mekaniska kassaregister – SWEDA, tog över fabriken. SWEDA

Flygfoto över anläggningen under SWEDA:s period, foto Hallands Kulturhistoriska museum

Ritning till disponentvilla och portvaktstuga, Kvarteret Väware, Sture Keleve, 1939, Stadsbyggnadskontoret, Varbergs kommun, bygglovsakt för Renen 13 och 14.

Till fabriken senare historia hör den moderniserade entrén till kontoret.

byggde bl.a. om entrépartiet till kontorsbyggnaden och genom förde troligen en hel del förändringar interiört. Antalet anställda var från början 27, ett antal som ökade för att under en period nå över 600. För att lösa bostadsproblemen kom nya bostäder i kvarteret Pilbågen på Brunnsberg till stånd. 95 % av tillverkningen gick på export, vilket blev ett problem när Sverige beslutade att inte vara med i EG. Dessutom konkurrerades de mekaniska kassaregistren snart ut av de elektroniska, vilket slutligen ledde till en nedläggning av tillverkningen 1975.

Husqvarna 1975-1979

Husqvarna Vapenfabrik AB tog över anläggningen och expanderade sin symaskinsfabrik till Varberg, och skapade därmed ca 200 arbetstillfällen. Fabriken lades ned när Elektrolux köpte upp Husqvarnakoncernen.

Caprinus AB 1979-1982

Fem tidigare chefstjänstemän på Husqvarna startades då Caprinus AB. Symaskinstillverkningen fortsatte och man började även

tillverka ett unikt hagelgevär helt i rostfritt stål. Framtagandet av en helt ny produkt var dock kostsam och verksamheten gick i konkurs redan 1982.

Diverse verksamheter 1983-2015

Caprinus AB delades upp i två företag: Caprinus Vapen AB och Turon AB som tog hand om symaskinstillverkningen. Kommunen köpte tillbaka fastigheten. Rivning diskuterades för att ge plats för bostäder, men då fanns behov av industrilokaler med låg hyra fick fabriksbyggnaderna stå kvar. Kommunen startade ett uppmärksammat utvecklingscentrum med målsättning att ge stöd åt nyföretagare och sysselsätta arbetslösa ungdomar med bl.a. verkstadspraktik. Lokalerna byggdes om och invigdes officiellt 1984 av statsminister Olof Palme och landshövding Johannes Antonsson.

Den stora anläggningen blev något av ett industrihotell. 1988 fanns ca 20 företag i fastigheten. Företag som haft verksamhet här är bl.a. AGB svets, Consilium Components, Teater Halland och

I byggnaderna har det funnits flera kreativa verksamheter; i kontorsbyggnaden har en flagnad dörr blivit ett konstverk av bildkonstnär Margareta Löfblad.

bokförlaget Argument. Alla dessa skiftande verksamheter har bidragit till stora förändringar av interiörerna, även om exteriören varit relativt oförändrad, förutom skorstenen som revs 1987 och har ersatts med en modernare variant.

Hallandsmodellen

Hallandsmodellen var ett stort arbetsmarknads- och byggnadsvårdande projekt som drevs framför allt under 1990-talet under parollen *Rädda husen, hantverket och jobben!* I Varberg rustades bl.a. kallbadhuset upp och återfick sin forna glans. Skandinaviska textilfabriken föreslogs som byggnadsvårdsobjekt 1996-97. I beskrivningen lyfts sågtandstaket fram som värdefullt som en intressant teknisk byggnadsmetod för att skapa stora hallar med ljus. Dock fanns problem med avrinning. Åtgärdsförslag då var renovering av sågtandstaket och murningsarbeten på tegelfasaderna.

Kulturhistoriskt värde

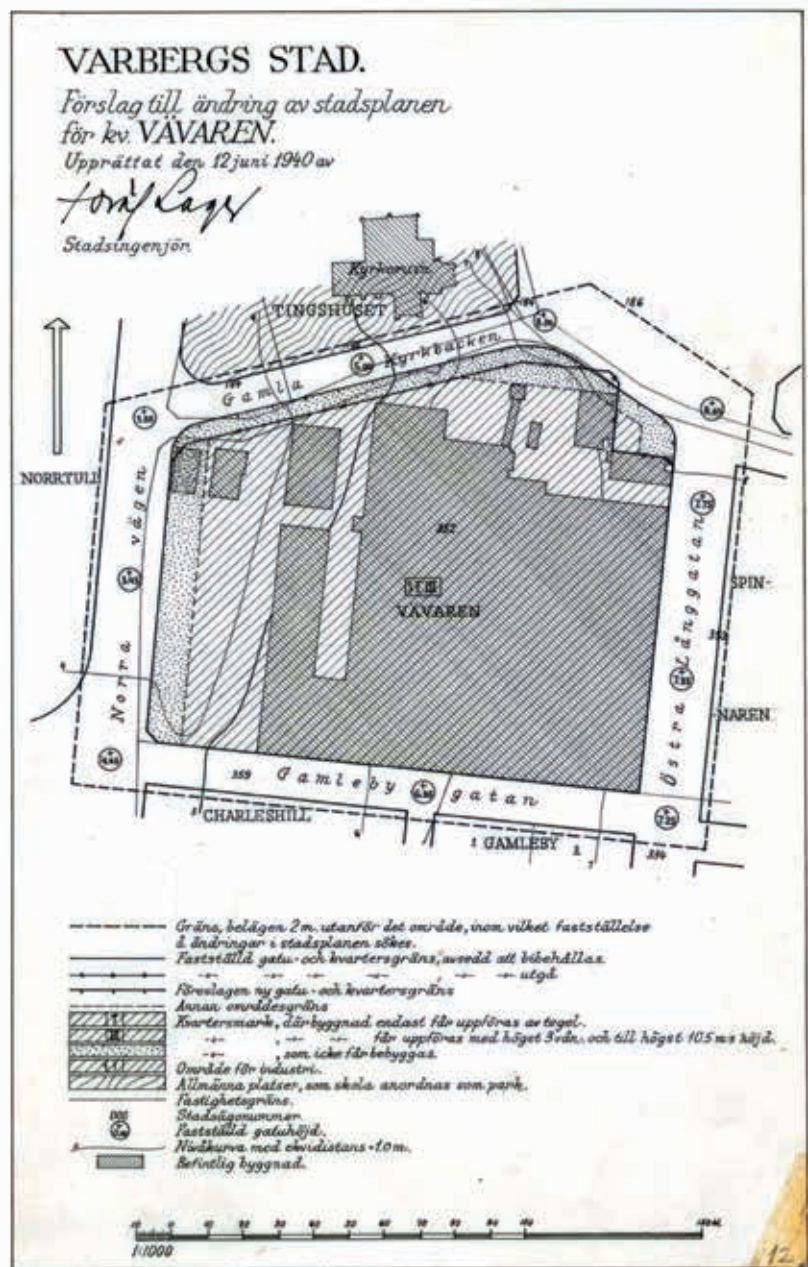
Skyddsstatus

Fabriksanläggningen på Renen 14 är bedömd som bevarandeklass A, ("byggnadsminnesklass"), i Bebyggelseinventeringen 2009, med en rad olika värden. Den sammanfattande definitionen av en byggnad i klass A lyder: Objektsvärde. Nationellt intresse. Omistlig. Skyddas genom PBL 8:13–14 § och 4:16 § (förvanskingsförbud, underhållskrav, rivningsförbud) eller som byggnadsminne enligt KML.

I bevarandeplanen från 1991, har kontorsbyggnaden vid Norra vägen betecknats med klass 1 och M; *kulturhistoriskt värdefull byggnad, vars kulturhistoriska särdrag inte får förvanskas.* Fabriks-

Gällande detaljplan är från 1940. Den är inte formulerad för att skydda några kulturhistoriska värden, men reglerar dock att fasader inom området ska vara i tegel och takfall högst 30 grader. Byggnader får vara högst tre våningar eller 10,5 meter höga och ha industriändamål och därmed jämförligt ändamål. Bostadsbyggnader får uppföras för bevakning och tillsyn (vilket då tydligen kan vara portvakt och disponent).

lokalerna och disponentvillan har betecknats Byggnadsklass 2 och M; *kulturhistoriskt värdefull byggnad, vars kulturhistoriska särdrag skall beaktas. M; område av särskilt kulturvärde med stor betydelse för stadsbilden.* Fabrikskomplexet lyftes fram som en väl sammanhållen miljö, trots olika stilar. Helheten åstadkoms genom det röda teglet samt den omgivande tegelmuren och miljön speglar arkitekturens utveckling från 1800-talets nystilar till funktionalismen.

Ett äldre parti av en tegelvägg, med en tidig modell av strömbrytare.

Kulturhistorisk värdeanalys

Den värdering som gjordes 1991 gäller i högsta grad än i dag, men behöver preciseras, fördjupas och kompletteras. Fabriksanläggningen på Renen 13 har ett *industrihistoriskt och samhällshistoriskt värde*, då den som välbevarad fabrik illustrerar Varbergs, men även Hallands och Sveriges, industriella utveckling både vad gäller produktion, verksamhet och arkitektur.

Byggnadernas placering berättar om stadens framväxt, att detta var stadens utkant där industrier lämpligen lokaliserades samt närheten till viktiga kommunikationer, som då var hamn och järnväg, snarare än landsväg.

Arkitekturhistoriskt har byggnaderna på Renen 14 höga värden. Byggnaderna speglar arkitektoniska stilar under ca 50 år, från 1800-talets historiserande stilar till funktionalism och modernism. De visar även hur nya byggnader och funktioner kan anpassas till en befintlig miljö. Den påkostade historiserande arkitekturen vill avspejla verksamhetens framåtanda genom moderna tekniker men

också stabilitet och grund i historien, med slottets gedigna stenbyggnation och exklusivitet som symbol för makt och kraft. Den mest moderna byggnadstekniken användes såväl på 1890-talet som i senare tillkomna byggnader på 1930-40-talen. I fabriksbyggnaden är det de röda tegelmurarna från olika tider, konstruktionen av gjutjärnspelare vilka bär upp system av balkar, som i sin tur bär upp sågtandstaket med spröjsade träfönster. I kontorsbyggnaden och portvaktstugan är det främst exteriören som helhet som är av värde, men även delvis bevarad planlösning. Disponentvillan och lagerbyggnaden från 1907 har såväl välbevarade exteriörer som interiörer, både vad gäller planlösning, material och intressanta arkitektoniska detaljer. På lagerbyggnadens vind finns den enda originalinredningen från textilfabrikens tid. Av kulturhisto-

riskt intresse är även pannbyggnadens interiör vilken bedöms vara relativt orörd sedan tillkomsttiden på 1940-talet. Den omgivande tegelmuren från olika tider är också ett viktigt arkitektoniskt grepp för att definiera anläggningens gräns och olika funktioner.

Byggnaderna har olika grad av *arkitektoniska och konstnärliga värden*. De äldsta byggnaderna har en tidstypisk och representativ utformning för sin tid, där de äkta och hantverksmässigt bearbetade materialen och detaljerna samverkar till ett kraftfullt och samtidigt vackert uttryck. Det framkommer främst i de äldsta partierna av fabriken:s murar samt i kontors- och lagerbyggnaden. Uppreppningen av motivet i sågtandstaket och fasadens indelning ger ett storslaget uttryck. Sågtandstaken har ett stort *symbolvärde*, då det än idag är denna form tillsammans med skorstenen som betecknar

Sågtandstaket är ett av de viktigaste karaktärsdragen i fabriksbyggnaden.

Olika årsringar av murar och sågtandstak berättar tillsammans anläggningens historia.

industri och fabrik. Idag finns inte den ursprungliga skorstenen kvar, men portvaktstugans torn kan sägas ha tagit över dess plats som landmärke i staden. I de modernare delarna av anläggningen, från 1930-40-talen, eftersöktes ett annat uttryck, som också har högt arkitektoniskt värde. De finns få så väl bevarade funktionalistiska byggnader i Varberg som här i form av disponentvillan och portvaktstugan, vilka karakteriseras av en högre enkelhet, med diskreta men mycket väl utformade detaljer och proportioner.

Materialen är också viktiga arkitektoniska komponenter, som

Den pampiga kontorsbyggnaden med den gamla fruktträdgården framför skulle ge intryck av ett slott med park.

står för uttrycket. Den långa enhetliga muren mot Östra långgatan och Gamla kyrkbacken kontrasterar till de äldre mer bearbetade murarna. Murarna är en tydlig avgränsning av fabriken område, och markerar genom sin existens och sin höjd vad som är öppet och vad som är slutet i anläggningen. Den visar därmed tydligt de olika funktionerna i anläggningen.

Fabriksanläggningen har ett högt *miljövärde* i den norra delen av staden, där den upptar ett större kvarter. Anläggningens storlek och enhetlighet är här av betydelse, men också att det stora, vidsträckta bryts av genom landmärken som portvaktstugans torn och kontorsbyggnadens trappstegsgavlar. Parken framför kontoret är en viktig del i anläggningen, allt sedan tillkomsttiden, med dess stenlagda gång från grindstolparna fram till huvudentrén. Även trädgården vid portvaktsbostaden är viktig och visar på en avvikande funktion i fabriksmiljön.

Interiör från MYA, publicerad i Varbergs tidning 1954-02-26, Hallands Kulturhistoriska museum G 1569-1574.

Hela anläggningen har ett *autenticitetsvärde* då den är exteriört mycket välbevarad med stora delar i det närmast bevarat originalutseende och ursprungsmaterial, samt stora delar bevarade sedan förändringar på 1930-40-talen. Sammantaget speglar de bevarade delarna och förändringarna hela anläggningens historia.

Det kulturhistoriska fysiska värdena skapades vid industrins uppbyggnadsfas, dvs. i de byggnader som uppfördes från 1896-ca 1950. Därefter tillkom främst immateriella värden som *kontinuitets- och identitetsvärden samt social- och samhällshistoriska värden* då många har haft sin arbetsplats och sitt yrkesverksamma liv eller annan anknytning till anläggningen. I anläggningens historia finns även berättelsen om hur samhället gjorde stora insatser för att lösa arbetslöshet i olika tider. Det finns även ett *personhistoriskt värde*, då anläggningen förknippas med Hugo Gerlach som hade en stor betydelse för Varberg inom flera olika områden kring sekelskiftet 1900.

Antikvarisk bedömning och riktlinjer

Hela anläggningen är bevarande värd; en bevarad helhet förmedlar bäst berättelsen om denna för Varbergs så betydelsefulla industri. Det finns många värden i arkitekturen, men även det faktum att anläggningen speglar så många olika funktioner inom en sammanhållen helhet är värdefullt. Även fabriksmiljöns storlek i staden och dess omgivning är ett karaktärsdrag att beakta.

Vad som är bevarandevärt rent fysiskt i de kvarvarande byggnaderna varierar och det finns goda möjligheter att skapa nya användningsområden i den befintliga anläggningen. Framför allt är interiörerna flexibla och sällan särskilt välbevarade då de främst är utformade för att uppnå en funktion som var förknippad med en viss tillfällig verksamhet. Det finns många goda exempel i och utanför Sverige där äldre fabriksmiljöer fått nya funktioner och kunnat skapa ett berikat stadsliv. Just att återanvända viktiga historiska plaster och byggnader ger ett särskilt värde och djup till verksamheterna, möjlighet till identitetsskapande och förankring hos befolkningen på platsen.

Det är vår bedömning i nuläget att stora delar av de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna och partierna går att bevara, restaurera och renovera, samt ges nya funktioner, om rätt insatser görs. I vissa fall skulle dessa insatser troligen bli omfattande, bl.a. då fabriksbyggnaden stått utan underhåll under en längre tid. Genom det saneringsprojekt som nu ska inledas kan dock sannolikt inte hela anläggningen bevaras.

Vi vill därmed sammanfatta några riktlinjer för den fortsatta processen:

- Ett bevarande av anläggningen, till så stora delar som möjligt, bör vara utgångspunkten.
- Bevarade delar bör renoveras, främst exteriört, men kan fyllas och anpassas till nya funktioner.
- Det bör finnas ett nära samarbete och diskussion mellan antikvarisk kompetens och andra viktiga aktörer för att samordna sanering med bevarande, och på sikt fortsatt utveckling av miljön.
- Byggnader/byggnadsdelar som inte kan bevaras bör dokumenteras. Omfattningen av detta får bedömas från byggnad till byggnad.
- Ev. nya byggnader och ändringar av byggnader bör anpassas till den kulturhistoriska miljön.
- Det bör även uppmärksammas att fastigheten ligger inom fast fornlämningsområde, RAÄ Varberg 60:1. Inom ett område 880x600 m (N-S) kan kulturlager påträffas från staden Getakärr, Gamleby eller Gamla Varberg som upphörde 1584. Det kan därför behövas arkeologiska utredningar av något slag i samband med saneringsarbetena. Länsstyrelsen bör kontaktas om detta.

Hur går vi vidare?

Byggnaderna i Skandinaviska Textilfabriken besitter historiska kvaliteter som på flera sätt berikar människors liv. Värdena finns, likt det beskrivs i de antikvariska riktlinjerna, både i helhet och detaljer och därför bör varje planerad åtgärd i den kommande saneringsprocessen föregås av en samlad bedömning där de antikvariska värdena vägs in.

Det finns idag många exempel på kulturhistoriskt värdefulla byggnader som används och berikar Varberg, bland andra Fästningen, Societetshuset, Varmbadhuset och inte minst Kallbadhuset. Det sistnämnda var likt fabriksbyggnaderna i Kv. Renen tidigare rivningshotat (under 1990-talet) men fungerar idag både som populärt badhus och stark symbol för Varberg.

Utanför Varberg finns det många fabriksområden som omvandlats och idag fungerar som starka lokala nav. De i texten tidigare nämnda Jonsereds fabriker är ett exempel, som likt Skandinaviska Textilfabriken är murade byggnader som från början innehöll textilindustri, men idag innehåller en mängd olika företag. Alltifrån högteknologiska Ericsson till konstnärliga och kreativa företag vilka alla har möjlighet att stärka varandra. Fler exempel går bland annat att hitta i närliggande Borås där man under senare år framgångsrikt utvecklat ett flertal industrimiljöer. I Halland har vi bland annat Slottsmöllan (Wallbergs fabriker) i Halmstad och Rydöbruks industrimiljö.

Utanför Halland kan man se ett antal exempel både från övriga Sverige och utomlands på webbsidan för nätverket Trans Europe Halles - www.teh.net. Ett av dem är Kabelfabriken i Helsingfors (www.kaapelitehdas.fi/sv). Det var från början Nokias lokaler för tillverkning av sjökabel men fungerar idag som kulturcentrum med både stora medieföretag och enskilda konstnärer som hyresgäster. Se bild till höger. Lokalerna ägs idag av kommunen men drivs av hyresgästerna. Alla kostnader täcks av hyresintäkter medan staden erhåller en stark motor som berikar både kulturliv, företagande och ekonomisk tillväxt.

Att förvalta och bedriva verksamheter i byggnader och lokaler

som besitter värden likt de som finns i Skandinaviska Textilfabriken ger mervärden både till verksamheterna och till staden. Det finns många exempel på detta både i och utanför Sverige. Just att återanvända viktiga historiska platser och byggnader ger ett särskilt värde och djup till verksamheterna, möjlighet till identitetsskapande och förankring hos befolkningen på platsen. Varbergs industrihistoriskt viktigaste anläggning och dess skapare Hugo Gerlach är ett utgångsvärde som har mycket goda förutsättningar att vidareutvecklas.

Källor

Litteratur

Carlsson. Gösta, Spade. Bengt *Avtryck från en epok, industrimin-
nen i Halland*, Länsstyrelsen i Halland, 2007

Från väv till vad? – en industrifastighets historia. Nr 4. Skrifter
utgivna av Stiftelsen Hallands läns museer, Halmstad och
Varberg, utgiven i samarbete med Varbergs Arbetarekommun.
red. Eva Berntsson Melin. Tryckt hos Bröderna Carlssons
Boktryckeri AB. Varberg. 1989.

Hjelmstedt. Lennart, Jögarð. Sven-Ivar, Person. Bengt-Arne, *Hugo
Gerlach och hans tid*, Gamla Varberg, 2006

Tapper. Karl Gustaf. *Industrisarkitektur vid södra stambanan i
Lund 1856-1906*, akademisk avhandling för fil dr examen vid
Humanistiska fakulteten vid Lunds universitet, Lund 1986

Varberg – en kommuns historia, red. Blom Lennart, Berntsson-
Melin, Eva, Varbergs kommun, Bröderna Carlssons Boktryck-
eri, 1993

Övrigt

Kulturmiljö Hallands arkiv

Gunnarsson, Margareta, Ark. SAR, *Lokaler för Teater Halland i
Skandinaviska Textilfabriks byggnader*, arbetslivsutvecklingsprojekt,
anordnare Kultur- och fritidsförvaltningen Varbergs kommun 1993

Landsantikvariens förslag till byggnadsvårdsobjekt 96-97, ett sam-
arbete mellan Regionala Yrkeskommittén, Länsarbetsnämnden,
Länsstyrelsens kulturmiljöenhet och Hallandsläns museer, Lands-
antikvarien, Hallands läns museer 1996:6

Varbergs kommun, Stadsbyggnadskontoret, bygglovsakt för Re-
nen 13 och 14

Varbergs kommunarkiv

